

Makale Künyesi (Araştırma): Kas, B. (2023). Mütareke devri Bursa'sı iktisadi hayatına Hilmi Ziya Ülken'in *Yarım Adam* romanından bakış. *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 8(1), 373-389.

<https://doi.org/10.32321/cutad.1210372>

MÜTAREKE DEVRİ BURSA'SI İKTİSADİ HAYATINA HİLMİ ZİYA ÜLKEN'İN YARIM ADAM ROMANINDAN BAKIŞ

Bilal KAS¹

ÖZET

Hilmi Ziya Ülken, felsefe ve sosyoloji sahaslarındaki uzmanlığı ışığında meydana getirdiği eserlerinde Türk kültür tarihine ilişkin birçok meseleyi ele almıştır. Bilgi birikimi ve ilmi eserlerindeki yetkinliğini edebî sahaya taşıdığı *Yarım Adam* romanında Hilmi Ziya, yakın dönem Osmanlı siyasi, sosyal ve iktisadi hayatına değinir. Edebiyat ve toplum arasındaki münasebetin varlığının kabulünden hareketle yazarın eser verdiği toplumun değişimlerini inceleyen ve araştıran bir kişi oluşu, toplumun çeşitli unsurlarının eseri etkisi altına aldığı düşüncesi *Yarım Adam* romanını zengin sosyolojik bir içerikle donatır. Romanda anlatıcı, almış olduğu iktisat eğitimi sayesinde Osmanlı'nın son yüzyılında devir aydınları tarafından savunulan liberalizm, millî iktisat, sosyalizm gibi düşünce ve anlayışların içerisinde kendini bulan asli kişi sayesinde, Osmanlı aydınlarının halk ve iktisat odaklı fikirlerini yansıtmaya fırsatı bulur. Romanın asli kişisi, Bursa'da kurmuş olduğu yerel bir gazete sayesinde tabakhane ve kozahanelerde çalışan işçilerin çalışma şartlarını, fiziksel imkânlarını dile getirir. İşçilerin yanı sıra köylülerin vaziyetlerine, mütegalibe denilen toprak ağalarının köylüler üzerinde kurmuş oldukları ekonomik baskıya değinen asli kişi Mehmet Demir kanalıyla, anlatıcı Mütareke Dönemi'ndeki Bursa'nın işçi, köylü ve sermayedarlarının vaziyetleri hakkında tasvir ve tahliller yapar. Romanda, Mütareke Devri Bursa'sı sosyal ve iktisadi hayatı aynı zamanda bilim insanı olan Hilmi Ziya'nın zaviyesinden görülmüş hem Bursa'daki hem de Osmanlı'nın son senelerindeki fikir hareketleri ve sosyal hayat incelenmiştir. İncelemenin edebî bir eserden hareketle iktisat biliminin sahasından yararlanılarak yapılması makaleyi disiplinler arası bir alana çekmiş ve romanın farklı bir disiplin penceresinden yorumlanmasını sağlamıştır. Öte yandan *Yarım Adam* romanında kurmaca dünyanın fikri çerçevesini oluşturan bazı meseleler Türk romanındaki benzer izlekleri ele alan romanlarla beraber yorumlanarak eserin farklı yönleri kurgu, tip gibi unsurlar üzerinden ilk kez ele alınmıştır. Türk aydınının yetiştiği toplumun bir parçası olamayışı ya da aydının topluma yabancılığı, halkla aydın arasındaki kopuşun nedenleri, Türk aydınına şekil veren sermayedar tipin canlı bir şekilde tasviri, köylü ve işçi sorunlarının dile getirildiği romanda her mesele konuşulmuş ve hiçbir sonuca bağlanmadan eserin ismiyle müsemma olarak yarım bırakılmıştır.

Anahtar kelimeler: Bursa, erken dönem Cumhuriyet romanı, Hilmi Ziya Ülken, iktisat, mütareke devri, *Yarım Adam*.

¹ Millî Eğitim Bakanlığı, Dr. bkas2322@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-1355-5681>

GİRİŞ

Yarım Adam, yirminci yüzyılın başlarında dünyaya gelen Hilmi Ziya Ülken ve Osmanlı'ya başkentlik yapmış, tarihî şehir Bursa'yı aynı zeminde buluşturan bir romandır. Hilmi Ziya'nın Türk düşünce ve kültür tarihine dair fikir sahibi oluşu, felsefe ve sosyoloji alanlarındaki çalışmaları *Yarım Adam* romanını fikrî bir derinliğe sahip eserler arasına katar. Bu fikrî zenginliğin Bursa gibi kökleri maziye bağlı, kimlik sahibi bir şehirle daha da derinleştirildiği söylenebilir. Bir başka taraftan bakıldığında ise "Türkiye'de çağdaş düşünce tarihi"nin mühim dönemlerinden biri olan Mütareke senelerinin fikrî yoğunluğunun dile getirildiği bir roman olarak kıymet taşımasının yanında Bursa'nın Yunanlar tarafından işgalinin de içinde olduğu bir altı aylık kritik dönemin romanda ele alınışı, eseri tarihî ve sosyolojik manada zengin kılar.

Eseri, 1919-1920 senelerinin Bursa'sında sadece aydınlar tarafından konuşulan, tartışılan düşünce ya da felsefeleri içeren "yarım bir aydın"ın romanı olmaktan kurtaran nokta, millî iktisat ya da sosyalizm gibi anlayış ya da düşünce yapılarının kurgu dâhilinde kimi hayat sahneleri üzerinden tartışılmasıdır. Bu fikirler sayesinde Bursa'daki işçilerin, köylülerin parasal iktidarı elinde tutan sermayedarlar karşısında nasıl haksızlığa uğradıklarının genel bir tablosu çizilir. Kozahanelerde, tabakhanelerde insan haklarına aykırı şartlarda, emekleri sömürülmek suretiyle çalıştırılan işçilerin; topraksız ve parasız hâle düşmüş köylülerin geçimlerini bilhassa savaş şartlarında iyiden iyiye sağlayamaz oluşlarının notlarının düştüğü romanda, gerçek bir işçi ya da köylü tipi tasvir edilmez; ancak emekçilerin tam karşısında yer alan, onların emeklerini sömüren sermayedar tipi canlı ve gerçekçidir. Romanda tasvir edilen sermayedar tipi, 1950 sonrasında bilhassa üzerinde durulan klişe ağa-köylü, emek-sermaye çatışmasından doğacak ağa, mütegalibe, patron tipinin öncüllerinden sayılabilir.

Hilmi Ziya, insan ve topluma ait derin ruh hâllerini sıfatlarla bezeli uzun cümlelerle ifade ettiği üslubuyla yakın dönem Osmanlı-Türk sosyal ve düşünce tarihine kurmaca dünyada yorumlar getirir. Kurgunun Bursa'da geçişi, Mütareke senelerinin Osmanlı toplumu için İstanbul dışında da hayatın zor olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Çalışmada Bursa'nın sosyal hayatına dair işçiler ve köylülerin emeklerini sömüren, basın dünyası da dâhil olmak üzere ülkenin siyasi ve sosyal hayatına hükmetmeye başlayan güçlü sermayedar tipinin üzerinde durulması romanı kıymetli kılmaktadır. Bursa'daki kozahanelerde, tabakhanelerde çalışan işçilere ve çiftliklerde, kendilerine ait olmayan topraklarda çalışan köylülere sermayedar tipinin acımasızlığı üzerinden yer veren roman, edebiyat-iktisadi hayat ve fikir cereyanları ilişkisi yönünden incelenmek suretiyle devir Bursa'sı ve Osmanlı hayatının anlaşılmasına da katkı sağlayacaktır.

Çalışmanın ana malzemesi *Yarım Adam* romanı üzerinden romancı ve onun yarattığı kurmaca dünyanın reel hayatla bağlantılarının irdelenmesinde eserin tarihî ve sosyolojik malzemeler sunmasına rağmen kurmaca bir metin olduğu unutulmamıştır; ancak Hilmi Ziya Ülken'in bilim insanı ve roman yazarlığının birbiriyle ilişki hâlinde olduğu, Ülken'in ilmî eserleri ve romanları incelendikçe ortaya çıkmaktadır. Nitekim Hilmi Ziya, "Roman" başlıklı yazısında roman türünün kişileri, anlatıcısı ve kurgusuyla bir tezi kanıtlama amacı taşıması gerektiğini söylemesine rağmen roman kişilerini kendi fikirleriyle işler. Anlatıcı, olay örgüsüne yer yer müdahalelerde bulunur (Kılıçarslan,

2014, s. 140). Anlatıcının müdahaleci tavrı, roman kişilerinin Hilmi Ziya'nın birer sözcüsü konumuna erişmeleri, *Yarım Adam* romanını Ülken'in ilmî çalışmaları, felsefi fikirleri ve reel hayat dairesinde bir değerlendirme yapılmasına uygun ortam hazırlar.

1. “BİR İNSAN MEDDÜCEZİRİ” YARIM ADAM ROMANI

Hilmi Ziya Ülken, çalışmalarını; düşünce tarihi etrafında, toplumun ve insanların değişen fikir ve temayüller karşısındaki sosyal dönüşümlerini yorumlamak, tarihî seyrini incelemek ve bu değişimlere aydınların katkılarını araştırmak yönlerinde ilerletmiştir. *Yarım Adam* romanı da tahlil edilirken Hilmi Ziya'nın çalışmalarının bu tarafından yola çıkılmıştır. Kendi ülkesine ve onun insanlarına “yaban” kalan “yarım bir aydın”ın şahsi çırpınışları, kendini bulma yolundaki adımları, romanda can bulurken siyasi ve sosyal değişimler karşısında Türk aydınının çaresizliği, fikir bulanıklığı ve karmaşası dillendirilmiştir (Mutluay, 1979, s. 62). Ancak araştırmacılar, romanın asli kişisi Mehmet Demir'in psikolojik ve fikrî gelişmelerini tahlil etmek, Mütareke senelerindeki Türk aydınının henüz tam bir Batılılaşma sürecini tamamlayamamasından kaynaklı “meddücezir”lerini incelemekten başka devir Bursa'sının sermayedarlar karşısında ezilişi, işçi ve köylülerin çalışma şartlarının, toplumdaki kazanç dağılımının adaletsizliği gibi konulara değinmemişlerdir. Bunda Hilmi Ziya'nın Türk aydınının meselelerine önem veren tavrının romanın bel kemiğini oluşturmasıyla beraber yazarın sosyoloji ve felsefe alanlarındaki eserlerinde yer alan fikrî derinliğin sürekli ideali arayan bir değişim döngüsünde oluşu da etkilidir. 1936 senesinde tefrika edilmeye başlayan *Yarım Adam* romanı, 1943'te kitaplaşmıştır. Ülken, 1918- 1933 yılları arasındaki dönemde Anadoluçuluk düşüncesini, Ziya Gökalp ve Fuat Köprülü gibi devrin aydınlarının fikirleriyle birleştirir. 1933- 1942 yılları arasındaki dönemde Batı felsefesine ve felsefecilerinin görüşlerine eğilir (Vergili, 2013, s.69- 79). Bir nehir roman olarak tasarladığı seriyi, *Bağ Bozumu* başlıklı romanla başlatmayı tasarlayan yazarın eserlerinden sadece *Yarım Adam* ve *Posta Yolu* yayımlanmıştır. Romanlarının muhtevası ve ele aldığı zaman dilimi gösterir ki Hilmi Ziya'nın felsefi fikirleri sürekli idealin peşinde bir değişime tabi olsa da Anadoluçuluk fikrinden pek de uzaklaşmaz.

“1930 yıllarında fenomenolojik görüşü benimseyen ve onun etkisinde kalan yazar, bu yolda fazla ısrar etmedi. İlimci görüşe kaydı [...] 1936'da [...] ekonomik olaylara ağırlık veren Marksizm'i benimsiyor ve savunuyor” (Sanay, 1992, s. 98).

Yarım Adam romanını yazdığı 1936 senesinde Anadoluçuluk fikrini terk etmeden Marksizm'e doğru ilerleyen bir felsefenin savunuculuğunu yapan Hilmi Ziya'yı 1950'li senelerde sosyalist ve komünist fikirlerin bayraktarlığını yapan çoğu toplumcu gerçekçi romancıdan ayırmak gereklidir. 1933 senesinde kaleme aldığı *İnsani Vatanperverlik* başlıklı eserindeki felsefi fikirleri de *Yarım Adam* romanının arka planını oluşturan düşünceler olarak ondaki materyalizme temayülü işçi sınıfına odaklı bir iktisadi ve sosyal fikir olarak değerlendirmeyip millî kültürden evrensel medeniyet anlayışına açılım olarak kabullenmek daha doğrudur. Ülken'deki kalkınma fikri “insan” ve “insanlık” temellidir.

“İnsani ve ahlaki bir davayı, hürriyet ve adaleti gerçekleştirmek için önce vatandan ve vatanın bağımsızlığıyla başlamak lazımdır. Vatan aşkı bir amaç değil, insani amaç için bir araçtır. Öyle bir araç ki yerine başkası konamaz. Ve insaniyete ancak o yoldan gidilebilir” (Ülken, 1998, s. 60- 61).

İnsani tüm özellikleri kendinde taşıyan millet mensuplarınca ya da aydınlarca bir ilerlemenin, tekâmülün mümkün olacağını düşünen Hilmi Ziya, Mütareke Devri'nde tartışılan tüm siyasi-iktisadi fikirleri ve bu fikirlerin mensubu sınıfları ortak özellikleriyle romanında yansıtmaya çalışır. Yazar, Türk aydınının halkına “yaban” kalışını gerçekçi müşahedelerle sunmak amacıyla sermayedar tipini canlı tutmak kaydıyla işçi ya da köylülerden bir tipi ön sıraya çıkartmayı tercih etmeden; ancak onların meselelerine değinerek Türk aydını ve insanını hakiki muhitiyle verir. Bu muhit, Birinci Dünya Savaşı'nın ıstıraplı açlık, sefalet sahnelerini bizzat yaşamış alt sınıf insanların anlatılmasıyla gerçeklik kazanacağından, Hilmi Ziya da onları ve çalışma şartlarını görmezden gelemmez. Yazar, diyalektik bir değerlendirme sunmadan, Marksist eleştiriden uzak kalarak ya da klişe emek-sermaye çatışması oluşturmada işçi ve köylülerin hayat şartlarına değinir.

Romanın asli kişisi Mehmet Demir, ailesinin ekonomik manada son kurtuluş ümidi olan miras işlerini takip etmek üzere 1919 sonbaharında bir gün İstanbul'dan Nilüfer vapuruyla Bursa'ya gelir. Anlatıcının şehri ve sosyal ortamı tasviri ve asli kişinin para meseleleriyle yakından alakadar oluşu romanın bu minvalde ilerleyeceğinin göstergelerinden sayılabilir.

“Koca saltanatın yerinde yeller esiyor. Harp dönüşü: Sibiry'a'dan, Çin'den, Zekazik'ten gelen bitkin esirler, yaralılar, işsizler, üzerinden muazzam bir cihan silindiri geçmiş perişan zihinler, dağılmış aileler, kâşaneleri yıkılmış paşazadeler, bir mahşer” (s. 5).

Mehmet Demir'in de romanın tamamında göreceği hep bu yıkık dökük saltanat ve savaş artığı görüntüler olacaktır. Savaşın ağır ekonomik şartları; sanayisi gelişmemiş, Batılı kapitalist ülkelerin açık hammadde pazarı hâline gelmiş Osmanlı'nın paşazadesinden en alt tabakadaki insanına kadar milletin genelini, olumsuz manada etkilemiştir. Mehmet Demir, Almanya'da iktisat eğitimi görmüş, savaş senelerinde Almanya'da revaçta ve faaliyette olan millî iktisat siyasetinin müspet neticelerine şahitlik etmiş bir Türk genci olmasına rağmen, ülkesinin sosyal ve siyasi dinamiklerini çözümleyecek birikime sahip değildir. Çünkü o, Türk aydınının sürekli alacağı yoğun eleştirilerden biri olan kendi ülke insanına “yaban” kalma hâlinde pek de çıkmamış, çıkamamıştır. Ailesinden gelen paralarla eğitimini sürdüren Mehmet Demir, bir aksiyon adamı olamamıştır. Türk aydınının bu yabancılığı üzerinde romanın tamamında durulurken anlatıcı, halkın gerçekleriyle beraber aydın-halk çatışmasını yaratarak devrin sosyal şartlarına da önemli ölçülerde değinmeyi tercih eder. Anlatıcı, ideolojik tespitlere girişmeden Bursa'nın diğer Anadolu şehirleri gibi durgun, eylemden uzak tavrını tasvir eder. Harp yorgunu bir milletin içinde bu durağanlığı tam manasıyla yaşayan- diğer sayfalarda görülecektir- sermayedarlar dışındaki halktır.

“Yeşil Bursa, İstanbul'un yanı başında, hülya ve sükûn şehri, inzivaya çekilenlerin aradığı cehitsiz ve buhransız saadeti bol bol vermek için yorgun ruhlara açılmış bir kucak gibi hâlâ bekliyor” (s. 6).

Anadolu insanı; eşkıya, mütegalibe, eşraf ve sermaye sahibi güç odakları tarafından sömürülüp baskı altında tutulmaktadır. Savaşın kontrol edilemeyen ve dairesi gün geçtikçe büyüyen bir alandaki iktisadi, sosyal ve siyasi menfi neticeleri köylüyü ve işçiyi durağanlaştırır. Benzer bir izlekte yazılan *Yaban* romanı, Hilmi Ziya'dan dört yıl evvel

başka bir bakış açısı ve yorumla da olsa sosyolojik, tarihî ve iktisadi bazı çıkarımlara vararak Atatürk Devri romancılarının hâlin mahiyetini maziyle hesaplaşmakta bulması noktasında aynı bağlama erişirler. Yakup Kadri Karaosmanoğlu, 1932 senesinde yayımlanan *Yaban* romanında aydınının halk seviyesine inip kalkınmada ona önder olamayışı ve köylünün geri, durağan bir cehalet batağında yaşamını sürdürmesi konularında hem Türk aydınınını ve Osmanlı'nın bu konudaki siyasetini hem de bir türlü uyanmayan köylüyü tenkit eder (Karaosmanoğlu, 2002, s. 30 -33). Hilmi Ziya, 1936 senesinden yakın Türk tarihine eğilirken köylüyü ya da işçiyi durağan kılan sebepleri dışarıda arar. Türk aydınınını, sermayedar tipi, siyasetçileri ve idarecileri tümünden suçlu görüşüyle *Yarım Adam*, Yakup Kadri'nin *Kadro* dergisindeki sosyalist tandanslı etkilerle yazılmış *Yaban*'ından ayrılır. Hilmi Ziya, sosyal hadiselerin açıklanırken bu olayların ortaya çıkışının çok sebepli ve karmaşık olduğunun akıldan çıkarılmaması gerektiğini savunur. Nitekim *Yarım Adam*'da Mütareke Devri'nde ülkenin kalkınmasını ve kurtuluşunu sınıfsal ve iktisadi sebeplerle açıklamanın yeterli olmayışını anlatır. Hilmi Ziya'nın 1933 senesinde yayımladığı *Telifçiliğin Tenakuzları*'nda üzerinde durduğu sosyal çevre şartlarını hesaba katmadan hiçbir iktisadi olayın, gerçekliğin çözümlenemeyişi fikri *Yarım Adam*'da kendine yer bulur (Ülken, 1933, s. 76). Bu fikrin yansıtışı, savundukları düşünceleri akim kalan aydınların bunalımlarından, yoz davranışlara sürüklenmelerinden ve alt sınıf halkın açlık ve sefaletle sömürülüşünün bir türlü değişmeşiinden anlamak mümkündür. Çünkü ülkenin kaderinin kendi fikirleri etrafında değişeceğini düşünen aydın kümelerinin bir türlü halkın beklediği atılımı gerçekleştiremeyişini ya da bu siyasi düşüncelerin halkta samimi bir karşılık edinemeyişinin sebebi fikir sahipleri ve onların fikirlerinin Türk toplumunun sosyal gerçekleriyle uyşamayışındadır. Romanın asli kişisi Mehmet Demir ve çevresindeki çoğu roman kişisi yaşadıkları ülkenin sosyal gerçeklerini hesaba katmadan umumiyetle kopuk ve yabancı oldukları halkın sorunlarına ve ülkenin kalkınmasına dair kafa yormaya çalışırlar.

Mehmet Demir, vapurdaki kısa seyahati sırasında, daha önce hiç bakmadığı, görmediği halk tabakasıyla, karşılaşma imkânı bulur. Anlatıcının halk ve aydın arasındaki çatışmayı basit bir yabancılaştırma kavramının sathiliğinden kurtarışı, asli kişiye dair sınıfsal kısa tasvirleri sayesinde olur.

“O, Fatih'te zengin bir tüccarın konağında ihtimamla büyümüştü. Baş ağrısına bütün ev halkı etrafını alırdı, büyükbaba ve dadılar elinde şımartılmaya vakit kalmadan leyli mektebin duvarları arasına hapsolmüştü. Hayat onun için kitapları yutmak ve hülyaya dalmaktan ibaretti” (s. 11).

Çocukluğu imparatorluğun son çeyrek yüzyılına karşılık gelen Mehmet Demir, isyanlar, savaşılar, göçler ve büyük bir sefaletin pençesine hızla düşmekte olan Osmanlı'nın sosyal ve iktisadi gerçekliği içerisinde mutlu ve huzurlu azınlık arasında çocukluğu ve ilk gençlik yıllarını sürer. Nilüfer vapuru, halk tabakasıyla karşılaşan Türk aydınınının hâlini gösterdiği kadar, romanın asli kişisinin kaderini belirleyecek bir aşk hikâyesinin de başlangıcına zemin oluşturur. Kurdoğlu Bekir adlı eski zengin bir gazetecinin kızı Nurunnisa'yla tanışan Mehmet Demir, zamanla ona âşık olur. Doğu ve Batı kültürünün dengeli bir karışımının ruhunda sükûn bulduğu Nur da ona âşık olmakta gecikmez. Mehmet Demir'i Nur'a ve halk için sorumluluk alan aydın tavrına yaklaştıran,

Kurdoğlu Bekir'in hayalci ve müteşebbis fikirleri olur. Yerel bir gazete çıkarmak suretiyle Bursa halkına faydalı olmayı, onları topyekûn bir kalkınma mantığı içerisinde çekmeyi amaçlayan Kurdoğlu Bekir gibi düşünen Mehmet Demir, Türk aydınının sorumluluğunu üzerine almayı gazetede yazılarıyla sağlamaya çalışır. Roman kurgusunda, hadiseleri belirleyici kişiliğiyle önemli bir yer tutan güçlü sermayedar tipi Hacı Toran'ın çıkarlarına ters düşen yazılar Mehmet Demir'in Bursa'daki yaşamının sonunu hazırlar. Hacı Toran'ın halkı yönlendirmenin, işçileri ve köylüleri belli bir aydınlanmanın dışında tutmanın yollarından biri olarak basın gücünü fark etmesi, entrikalarla kurduğu ilişkiler ağıyla zenginliğini korumanın yollarının peşine düşmesi bu roman kişisini romanın canlı tiplerinden birine çevirir. Böylece bilhassa 1950'den sonra patron ve emek sömürüsü dâhilinde ilerleyen belli sınırlarda yazılan romanlardaki sermayedar-patron tipinin öncüllerinden biri olarak sayılabilir.

Mehmet Demir, Hacı Toran'ın entrikaları sonucu Bursa'dan ayrılmak zorunda kalınca ideallerinden, Türk aydın sorumluluğunu kazanabilme uğraşından ve aşkından da uzaklaşır. Türk aydınlarına Mehmet Demir ve çevresindeki roman kişileri üzerinden ciddi eleştiriler getiren anlatıcı, asli kişiye romanın sonunda *Yeşil Gece*'nin Şahin öğretmeni gibi Anadolu'nun yolunu tutturur (Güntekin, 1968, s. 224). Yarım bir aydın olarak başladığı şahsi yolculuğunu belli bir muzafferiyetle tamamlayamayan Mehmet Demir, Cumhuriyetli yıllara tevarüs edecek fikirleri ve yarımliklarıyla, Cumhuriyet aydınlarına ilişkin bir soru işaretini de okuyuculara ekleyerek yoluna devam edeceği iletisini verir. Aynı zamanda bu iletide, Türk milletini siyaseten ve iktisaden kalkındıracak aydın kişilerin bayraktarlığında yükselecek fikirlerin Cumhuriyet yönetiminde şekil bulacağı yorumu da saklıdır.

2. MÜTAREKE DEVRİ BURSA'SINDA KÖYLERİN VE KÖYLÜLERİN İKTİSADİ VAZİYETİ

Yarım Adam romanını 1936 senesinde kaleme alan Hilmi Ziya tam da bu yıllarda “tarihî maddecilik” fikrinin etkisindedir. Toplumun temelini iktisadi hayatı içine alan alt yapı unsurlarıyla üst yapıyı içine alan kültürün tüm unsurlarının etkileşiminde yattığını savunan ve üretim ilişkileri üzerinden toplumları değerlendiren “tarihî maddecilik” anlayışıyla Hilmi Ziya da ilgilenmiştir (Hançerlioğlu, 1976, s. 245). Ancak felsefe ve sosyoloji alanlarındaki okumaları, araştırmaları bu bilim insanını fikirlerinde değişmelere, değiştirme ve düzeltmelere götürdüğünden ondaki maddecilik fikrini, ilk senelerindeki Anadoluculuk anlayışından, “insani vatanperverlik” adını verdiği çeşitli tabakalardan oluşan ideal insan olma fikrinden ayırmak pek de mümkün olmaz (Bolay, 2006, s. 396) Nitekim asli kişi Mehmet Demir'in sınıfsal bazı hakikatlerden hareketle sömüren-sömürülen zıtlığı üzerinden varmaya çalıştığı kalkınma odaklı fikirleri romanın sonunda iflas edecektir. Marksizm'den nemalanan bir aydın grubunun parayla, şahsi çıkarlarıyla imtihanı “insan”ın belli bir tekâmül sürecinden geçmeden ve sosyal çevresinin hakikatlerini algılamadan bir yere varamayacağını göstermesi bakımından Hilmi Ziya'nın 1936 senesindeki fikirlerinin önceki döneminden yani Anadoluculuktan, “insani vatanperverlik”ten ayrılamayacağını gösterir niteliktedir.

Romanın asli kişisi Mehmet Demir, kökleri saraya dayanan bir ailenin çocuğu olarak maddi hiçbir sıkıntı çekmeden belli bir yaşa gelmiştir. Aile erkeklerinin birbiri ardına

ölümleri, ailedeki kadınların çalışma hayatının ve bürokrasinin dilinden anlamamaları gibi sebeplerle eldeki zenginlik tükenme noktasına gelir. Mehmet Demir, bir yandan ailenin maddi vaziyetinin kötü bir hâl alışı diğer yandan harp şartlarının menfi tesiriyle yurda döner. Bir zamanlar görmediği, bakmadığı halkla ekonomik manada bir eşitlenme söz konusu olduğunda önce bir korku hisseder, ardından onları anlama çabası içine girer. Mehmet Demir'in şehre ilk geldiğinde halkla karşılaşması ve onları müşahede edişi, onu sonraları köylü sınıfını anlamaya doğru götürcektir.

“Çınar diplerinde, sıcak şadırvan sesleri içinde sessiz sedasız yaşayan insanlar, arzın büyük faciasından habersiz tatlı bir rüyaya dalmış görünüyordu” (s. 28).

Mehmet Demir, halkın içine dalmadan, onlarla konuşmadan evvelki müşahedeleri, halkı her şeyden habersiz ve umarsız bir tablo içinde idrake sevk eder. Romanın asli kişisinin mahalle kahvelerinden birine girip orada kahvenin küçük çırağıyla yaptığı konuşma, köy insanının şehirlerde fakirliğine çare aradığını, fakirliğin boyutlarını göstermesi bakımından önemlidir.

“Simav'ın köyündeniz.

-Nerde kalırsın?

-Na, şu kerevette yatarım. Gündüzleri su taşıyım, akşamları kahveye bakarım, gece burada bekçilik ederim. İşte bu kadar.

-Gündeliğin ne kadar? Demir gülerek sorunca çocuk düşünceye daldı:

-Gündeliğim mi?... sonra o da gülümseyerek işte yiyip içiyorum ya, dedi. Müşteriler bahşiş verirse onnan kundura yaptırırım (s. 32).

Açlığın dayanılmaz bir hâl aldığı harp ve Mütareke senelerinde ekmek bulamaz duruma gelen halk, hayatta kalmanın yollarını arar. Osmanlı yirminci yüzyılın ilk çeyreğinde neredeyse savaşız ya da isyansız bir zaman geçirememiş, üst üste girilen savaşların ağır faturaları halka kesilmiştir.

“Harbin son yıllarında zirai istihsal yarı yarıya düşmüş, hariçle ticari münasebetler kesilmiş, bu yüzden halkın en zaruri ihtiyaç maddelerine olan talebi karşılanamaz hâle gelmiştir” (Eldem, 1994, s. 47).

Devletin neredeyse tüm kurumlarıyla vazifelerini yerine getiremez oluşu, sadece şehirleri değil, şehirlerin belli oranlarda iâşesini sağlayan köyleri de olumsuz anlamda etkiler.

1908'den beri Osmanlı aydınları tarafından yüksek sesle tartışılan ekonominin millî hâle getirilme meselesi, Birinci Dünya Savaşı'yla kendine uygun zemin bulur. Emperyalist devletlerin dayatmalarının bir süreliğine askıya alındığı harp senelerinde, Türk müteşebbisi oluşturulmaya, esnafıyla, tüccarıyla Türk burjuvazisi yaratılmaya çalışılır. Ancak millî iktisat, İttihat ve Terakki idarecilerinin iyi niyetlerine rağmen rayından çıkarak “harp zenginleri” adıyla türedi bir sınıfın doğmasına sebep olur. Milleti, devleti ve her türlü millî çıkarları bir kenara iten bu zengin sınıfın art niyetiyle zaten zor şartlarda ayakta kalmaya çalışan Osmanlı mali sistemi çökme noktasına gelir. Halkın ekmek bulamadığı, namusuyla imtihan edildiği ıstıraplı günler sadece şehirlerde hissedilmez (Toprak, 2019, s. 56- 88). Askere giden ve umumiyetle dönmeyen erkeklerin,

gençlerin olmadığı topraklarda ekilmeye çalışılan yerlerden elde edilen kazanç; mültezimler, eşkıyalar ve faizciler arasında pay edildiğinde şehre göç eden bir köylü sınıfıyla da karşılaşılır. Romanda millî iktisadın bizzat tanığı olarak tasvir edilen kişiler, umumiyetle yolundan çıkan bu iktisat politikasını tenkit ederler. Eserin örnek aydın kişisi Cemal de Anadolu'nun iktisadi manadaki vaziyetinden İttihatçıların uygulamalarını mesul tutar.

“Elimizde kalanı da paylaşıp adımızı haritadan kaldırmaya çalışıyorlar. Azrail kapıyı çalarken siz neden bahsediyorsunuz? Gücünüz yetiyorsa Anadolu'yu kurtarın! Halk açlıktan kırılırken Bulgur Palas'a ihtikâr bayrağını asan kimdi? Millet mısır koçanıyla beslenirken ortalığı gül gülistan gösteren millî ticaretimiz değil miydi? Tutulacak yerimiz kalmadı” (s. 83).

Mehmet Demir, Almanya'da aldığı iktisat eğitimine istinaden Cemal'e ve Kurdoğlu Bekir'e karşı millî iktisadı savunur.

-Millî iktisat olamaz! İktisat ilimdir. Millisi, gayri millisi yoktur. Mademki bununla başka şeyler kast ediyorsunuz. O hâlde başka isim bulun!

Demir, çabuk uzlaşmak ister bir tavırla:

-Evet, milletin iktisadı! Maksat budur. (s. 76).

Mehmet Demir, her ne kadar millî iktisadı savunsa da kafası çok karışıktır ve savaşlarla eriyip giden tüm fikirlerin Osmanlı'da köksüz ve temelsiz olduğuna dair inancı kuvvetlenmektedir. Bu inancını sağlamlaştıran birçok müşahededen biri de şehre gelen köylülerden dinlediği kısa; fakat ıstırap dolu hadiselerdir.

“Ahretlik diye ayartılan kızlardan, vergi için satılan öküzlerden, faizciye bağışlanan tarladan, jandarma gölgesinden korkup derebeyin kucağına düşen köylüden, asker kaçağından, eşkıya baskımından, açlıktan, hastalıktan her şeyden bahsedilirdi” (s. 85).

Romanda bahsi geçen köylüler Bursa'nın olduğu kadar Anadolu'nun da hakikatidir. Osmanlı Devleti temeli ziraata ve köylü nüfusuna dayanan bir sosyal yapıya sahiptir. Şehirleşmenin belli oranlarda arttığı on dokuzuncu yüzyılda dahi nüfusun ancak yüzde yirmi beşi kadarı kentlerde yaşarken kalan kısmı köylülerdir (Karpas, 2002, s. 148) Köylüler şehirde yaşayanların yaşasını sağlarken devlete ödenen vergilerin çoğunu da karşılamaktadır. Osmanlı'nın iktisadi yükünü omuzlarında taşıyan köylü sınıfının vaziyetini realist bir biçimde yansıtmaları bakımından Ahmet Şerif'in *Tanın* gazetesindeki Anadolu notları kıymetlidir. Bu gezi notlarından Bursa'ya ilişkin olanı *Yarım Adam*'ın Bursa'sındaki köy hayatı ve köylü tasvirleriyle örtüşür.

“Halk birçok yerde tohumluk bulamıyor. Bu yetimliklerini, kimsesizliklerini tamir edecek, elemelerini avutacak, hayattaki lezzeti tattırarak ilaç, deva istiyor. Buna karşılık hep o durgunluk, hep o hareketsizlik, yavaşlık” (Ahmet Şerif, 1977, s. 26).

Romanın asli kişisi, Ahmet Şerif'in durgunluk diye ifade ettiği vaziyetin adını “tembellik” koyar (s. 91). Alman disipliniyle tanışan Mehmet Demir, köylüleri müşahede neticesinde vardığı nokta, köylülerin niçin çalışmadıkları yönündedir. Her şartta ve vaziyette insanların çalışabileceğine inanan Mehmet Demir, bir Türk aydını olarak cehaletle itilmiş köylülere acımaktadır.

Bu kalabalıkta göze batan şey, sırtına bir küfe geçiren boş köylülerin yalvarıp sürtünerek dolaşması idi. Yarı sakat yaşlılardan sıkça çocuklara kadar paçavra bürülü, yalınayak dolaşan bu işsizlerin değnek gibi sallanan bacakları, yıkık bir çatı hâline gelmiş göğüsleri dilenmeden önceki son mukavemetle kıvrandıklarını gösteriyor (s. 109).

Anlatıcı, Bursa'daki köylülerin acınacak hâllerinin temel sebebini, yine köylülerin kendilerinde bulur. Tembelliğin yıktığı köylüleri ya da geniş manada söylemek gerekirse halkı, kalkındırmanın yolunu Hilmi Ziya, 1919 yılında Reşat Kayı ile çıkardıkları *Anadolu* dergisinde tartışmaya başlar (Ülken, 2019, s. 712, 713). Romanın asli kişisi Mehmet Demir'in Bursa'da çıkardıkları gazetede yazıları, genç Hilmi Ziya'nın Anadolu insanına dair fikirlerinden izler taşır; ancak asli kişi Mehmet Demir'in köşe yazılarında bahsettiği hedeflere, kalkınma tasarılarına sefalet ve büyük bir atalet içindeki köylülerden yansımalar olumsuzdur. Kahvede, gazetede yazıları satır satır okuyup eleştiren, yer yer alaya alan köylüler devrin aydınlarının “halka doğru”² hareketini pek de gerçekçi bulmazlar.

“Bu memlekette toprak meselesi, içtimai davalarımızın başında gelen en esaslı mesele sayılmalıdır. Halkı müteşebbis, faal kılacak bir tarzda toprağa bağlamadıkça, iktisat işlerinin köyden ve köylünün hayat şekline doğduğunu her şeyden evvel göz önünde bulundurmadıkça, rençperi tarlasına, zanaatkârı tezgâhına muhabbetle raptedecek amiller üzerinde düşünmedikçe köyden şehre doğru akan tehlikeli nehri durdurmaya ve içtimai buhranımızın derdine deva bulmaya imkân yoktur. (Kahkahayla karışık bir alkış)” (s. 159).

Kahkahayla gülen köylüler, kendileri hakkında “ahkâm kesen” yeni yetme gazeteciyi kendilerine “yabancı” biri olarak görürler. Her işin başının para olduğunun farkına varamayan gazeteci genci, köylüler bir türlü anlamazlar. Her iki tarafın birbirini anlayamadığı sosyal ortamda aydınlı köylü çatışma içindedir. Batı menşeli fikirlerle dolu zihniyle kendi köylüsünü, halkını anlamaya çalışan Türk aydını “onu derinlemesine tanımak için iletişime geçmek yerine sürekli eksiklerini öne çıkarır. Sonu. Kaçınılmazdır: Halk, heyecan ateşiyle harekete geçmek yerine, ‘yarım adam’ı alaylarıyla küçümser” (Dirlikyapan, 2017, s. 131). Köylünün sefaletle mücadele ettiği, aydınların halkın ıstıraplı vaziyetine çareler aradıkları bir dönemde, Bursa işgal edilir. İşgal bile açlığın ve çaresizliğin adını, şeklini değiştiremez. Gazeteye derdine bir deva bulmak niyetiyle gelen ihtiyar köylünün Mehmet Demir’e söyledikleri işgalin köylüler cephesinde pek de bir anlamı olmadığını gösterir.

Mal varsa vergi alırsın, yoksa ne alırsın? İstemesi kolay. Gel bakalım verecek can mı kaldı. Hilaf dersem gözüm önüme aksın efendi, gelip bir görsen on kişi vergi ister, hepsine bir ad

² 1923 senesinde kurulacak Yeni Türk devletinin milliyetçi ve halkçı temellerinin atılması çok uluslu Osmanlı İmparatorluğu'nun dünyadaki siyasi ve sosyal değişimlerden etkilenmesiyle yakından alakalıdır. İmparatorluktaki azınlık unsurların milliyetçi hareketlerine karşılık *Türk Yurdu*, *Genç Kalemler*, *Halka Doğru* gibi önemli dergilerdeki millî daire etrafında şekillenen geniş manada halka ve tabii olarak köye yönelik Yusuf Akçura, Ahmet Ağaoğlu ve Ziya Gökalp'in fikri eserleriyle Cumhuriyet idaresine ve fikri ortamına tevarüs eder. Hilmi Ziya Ülken'in Türk aydınının Anadolu'ya açılmasını ve halkı tanımasını bu tarihî ve fikrî süreç dâhilinde değerlendirmek gereklidir.

takarlar. Verilecek bir canımız kaldı, gelip onu da eşkıyalar alıyler... Gâvurun bundan ne farkı var? O da elimizdekini alıp gidecek değil mi? (s. 169).

İhtiyar köylünün Yunan işgalcileriyle devletin görevlilerini aynı kefeye koyuşu yüzyıllardan beri Anadolu'nun ihmal edilmesini yansıtır niteliktedir. Mehmet Demir, yaptığı bu konuşmadan sonra yaklaşıma, anlamaya çalıştığı halkı tekrar müşahede eder. Karşısındaki kitlenin durağanlığını, tepkisizliğini bir başka cepheden görmeye çalışır. “Gerçekten yolun iki boyunca zar sesleri, iskambil gürültüsü geliyor. Köşelerde aynı uyuyan bakışlar pinekliyordu. Yeni hiçbir şey yoktu, değişen hiçbir şey...” (s. 175). Bursa’da Türk aydını sıfatıyla “halka doğru” gitmeye çalışan romanın asli kişisi her ne kadar köylünün vardığı ıstıraplı durumu fark etse de idrak edemez. Yazdığı yazıların sermayedar tipler tarafından tehlikeli bulunuşuyla Bursa’dan gönderilen Mehmet Demir, Anadolu insanını anlamaktan vazgeçmez. Türk aydınına temsil eden romanın asli kişisi, bir umutla Anadolu’ya yönelirken anlatıcının Türk aydınına tekâmül sürecinin henüz tamamlanmadığına yönelik nehir romanlara özgü eseri sonlandırışı, düşünür-bilim insanı Hilmi Ziya’nın Türk aydınlanması ve kalkınması için gerekli olan felsefi düşüncenin aydınların ülke gerçekleriyle karşılaşmalarının ardından gerçekleşeceğine dair fikriyle örtüşür. Hilmi Ziya’nın felsefeye dair görüşleri çeşitli zaman dilimlerinde değişiklikler gösterse de *Yarım Adam* romanında da tesirleri hissedilen fikirlerinin temeldeki çıkış noktası bir tür milliyetçiliğe kapı aralayan Anadoluçuluk ile evrensel medeniyetçi bir insanîyetçiliğin birleşmesinden müteşekkildir (Kaplan, 1974, s. 6). Her ne kadar *Yarım Adam* romanını yazdığı sıralarda Marksizm’e yönelse de romancı Hilmi Ziya’nın kurmaca dünyasına bilindik Marksist romanların klişeleri yansımamış ve onun kurmaca kişilerine insanîyetçi bir vatanperverlik hâkim olmuştur. Alt yapı unsurlarının yani iktisadi gerçekliğin üst yapı unsurlarını yani sanat, siyaset ve geniş manada kültürün tüm parçalarını etkilediği anlayışına dayanan tarihî maddecilik fikrini savunduğu senelerde yazarın kaleme aldığı *Yarım Adam* romanında köylü ve işçi sınıflarının henüz alt yapıya dair bir ilerlemeyi yaşamayı, aydın ve yöneticilerden müteşekkil üst tabakanın işçi ve köylü sınıfının gerçeklerini anlayamayışı üzerine kurulan romanda tipik Marksist propaganda yerine bu zıtlığın altı çizilmekle yetinilmiştir.

3. TABAKHANELERDE, KOZAHANELERDE BURSALI İŞÇİLER

Bursa’da ipek dokuma işi yirminci yüzyılın ilk çeyreğinin koşullarına göre değerlendirildiğinde modern bir anlayışa kavuşana kadar evlerdeki ayaklı tezgâhlarla sürdürülmüştür. 1917’deki kayıtlara göre 1400 adet bu şekilde tezgâh vardır. Fabrikalarla beraber Bursa için ham ipek imalatı ve ipek dokuması yaygınlığını artırmıştır. Savaştan ve çeşitli hastalıklardan etkilenen ipek dokumacılığı 1916’dan sonra tekrar eski düzenini yakalamıştır. Ham ipek imalatında 1915 kayıtlarına göre 2316 memur, usta ve işçi çalıştığı, bunların yüzde doksan beşinin kadın olduğu, savaş şartlarının çalışma ortamını ve işçi sayılarını olumsuz manada etkilediği bilinmektedir (Ökçün, 1971, s. 134- 138). On dokuzuncu yüzyıl Batı’da sanayinin kurulduğu ve kendine hem hammadde hem de satış pazarı aradığı bir dönemin başlangıcı olarak Osmanlı’yı da iktisadi manada etkiler. Bursa, ipek ticaretindeki yerini korumak amacıyla modern fabrika usullerini takip etmeye çalışır. Fabrikaların, işletmelerin açılması işçi sınıfının ve haklarının da gündeme gelmesini sağlar.

Bursa'da ipek dokuma alanında işçi olarak çalışanların kadın ve çocuklardan müteşekkil olduğu bilinmektedir. Çalışma şartlarının ağır olduğu, hiçbir hak talebinin dile getirilemediği bu çalışma ortamında yediden yetmişe kadınlar geçimlerini sağlamak için işçilik yapmaya devam ederler. Müslüman kadınların azınlıkta olduğu bu çalışma ortamına daha fazla dayanamayan işçiler, 15 Ağustos 1910'da bir grev yaparlar. Kadınların ortada olmadığı, erkekler tarafından sürdürülen bu grev, Bursa'da ipek sahasında çalışan işçilerin çalışma ortamı ve ücretlerinin iyileştirilmesinin dile getirilmesi bakımından tarihî bir kıymet taşır; ancak işçiler bu grevden bir hak elde edemezler. (Van Os, 1997, s. 7- 9).

Hilmi Ziya Ülken'in romanındaki asli kişi, kozahanelerde ve tabakhanelerde çalışan işçilerin ortamlarının insani olmadığı ve bunların acilen iyileştirilmesi gerektiği yönünde gazetede yazılar yazmaya başlar. Tarihî gerçeklik olarak Bursa'da modern manada işçi sınıfının haklarına dönük hareketlerin olduğu fikrinden hareketle, vaka zamanıyla Bursalı kadın işçilerin grevinin arasında yaklaşık bir on yıllık sürenin olduğu görülmektedir. Ancak işçilerin çalışma ortamlarında bu on yıllık süre zarfında bir iyileşmenin olmadığı yorumları da rahatlıkla çıkarılabilmektedir. Hilmi Ziya, romanında bir aydın duyarlılığıyla işçilerin çalışma ortamlarına değinen devrin Türk aydınına çeşitli eleştiriler getirmek için işçi meselelerinden bahseder. Hilmi Ziya'daki işçi ya da köylünün haklarına dönük tespitler toplumcu bir refleksten kaynaklanmaz. Onun yapmak istediği devrin aydınının halktan ve onun hakikatlerinden ne kadar uzakta olduğunun görülmesini sağlamaktır. Bu yüzden *Yarım Adam*'da Refik Halit Karay'ın 1909 senesinde yazdığı "Hakk-ı Sükût" başlıklı hikâyesinde ipek fabrikasında birbiri ardına hastalanıp ölen genç kızların yaşamındaki realist müşahedeleri görmek mümkün olmaz³ (Karay, 2000, s. 131). Bu durum Hilmi Ziya Ülken'in yarattığı kurmaca dünyanın içerisinde bir eksiklik olarak düşünülmemelidir. Sanatçı tavrı ve anlatıcının konumu, eserde devrin siyasi ve sosyal vaziyetinin hangi zaviyelerden yansıtacağına hükmeder. Nâzım H. Polat (2015, s. 14) Refik Halit'in hikâyesini tahlil ederken Karay'ın kurguyu sınıf mücadelesi üzerine kurmadığını, toplumsal dayanışmanın, bazı insani değerlerin yozlaşması üzerine inşa ettiğini açıklar. Polat, yazısının başında Bursa'daki işçi grevlerinden etkilenerek Karay'ın hikâyesini yazmış olabileceğini ifade ederek edebiyat ve toplum münasebetinin derinliğinden bahseder. Refik Halit, hikâyesini sınıf mücadelesinden hareketle meydana getirmemiş olsa bile toplumsal sıkıntıları başarıyla kaleme almıştır. Hilmi Ziya Ülken'de Refik Halit'in toplumun alt tabakalarına yönelen realist müşahede ve tasvirler görülmez; onun odaklandığı nokta alt sınıfın toplumsal meselelerden etkilenmesinden ziyade toplumsal meseleler karşısında aydınların geçirmiş olduğu bunalımlar ve değişimdir. Mehmet Demir ve etrafındaki aydın kalabalığının fikir dünyaları bir başka sınıfın müşahede ürünüdür. Bu bağlamda romanın Mütareke aydını konumundaki asli kişisi Mehmet Demir, bir çare olarak halka doğru ilerleyen bir kalkınmanın yollarını arar.

"İşte davamızın ruhu! Halkı nasıl çalıştıralım? İş organizasyonlarını nasıl kuralım? Bu arada küçük meseleler de var: Mesela köylü neden çalışmaz? Sonra şehre gelmeli:

³ Refik Halit Karay, "Hakk-ı Sükût" başlıklı hikâyesinde, toplumcu-gerçekçi romancıların sıklıkla üzerinde duracakları işçi-işveren meselelerine henüz Osmanlı'da işçi sınıfı tam manasıyla teşekkül etmemişken değinişyle Türk edebiyatında bir ilki gerçekleştirir.

Tabakhane suları şehrin havasını bozduğu için dış mahalleye naklinden, sulara pis mecralar karıştığından bahsederiz” (s. 165).

Romanın asli kişisi, iyi niyetli yaklaşımıyla birbiri ardı sıra halkı kalkındırma fikirlerini sıralasa da halka nüfuz edemeyecek, bir ses duysa da karşısında durağan bir kitle ve onu sindiren bir mütegalibe bulacaktır. Mehmet Demir'in fikirlerinin iflası, okuyucuya küçük bir hadiseyle romanın ortalarında sezdirilir. Halk için bunca kalkınma fikirleri üreten Türk aydını Mehmet Demir, uzun süredir çevresinde gezinen fakir ve kimsesiz Yusuf için kılını dahi kımıldatmaz. Onun yavaş yavaş topluma nefret taşıyan tehlikeli biri oluşunu izler, durumu tahlil eder; ama hiçbir şey yapmaz. Böylelikle Hilmi Ziya, Türk aydınındaki aksiyon eksikliğinin altını çizmiş olur. Fikirlerini yazmakla halkı kurtaracağını düşünen Mehmet Demir, yanıldığını sermayedarların hışmına uğradığında anlayacaktır; fakat bundan önce idealizminden ödün vermez.

“İmkânsız, diye bağırdı. Ya bizim dediğimiz gibi şehir dışında baştan açılır. Yahut bu çocuklar, gene rençperliğine döner. Sonra biz yalnız nakilden mi bahsediyoruz? Binaları düzeltin, kuyuları birleştirin, heriflere yaşayacak kadar para verin!” (s.193).

Mehmet Demir, gazetede yazılarında kozahanede ve tabakhane çalışan işçilerin haklarını savunmaya devam eder. Bu sırada iş isteyen işsiz insanların ve ücretlerinin düzenlenmesine yönelik bir araya gelen işçilerin grev yaptıkları sanılır. Bu tarz bir karmaşa için hazırlıklı olan sermayedarlar işin kontrolden çıkmasına gayret ederler.

“Deri gömleklili, yalınayak tabaklar, omuzunda koca kazmalarıyla, soluk yüzlü kozacılar ucu süpürgeli sopalarıyla geliyor. Dağınık bir sürü gibi başlayan kafiye dalga dalga kabaran bir kütle hâlini aldı. Asiler kozahane önünde durdu” (s. 247).

Aslında sermayedarlar böylesi bir algı oluşturarak Mehmet Demir'in grevin azmettiricisi sıfatıyla önce tutuklanmasına, sonra da şehirden sürgün edilmesine sebep olurlar. Türk aydınının sermaye sahipleri karşısında fikirlerinin iflasını, halka hakiki manada ulaşamayan aydının sathiliğini ve yarımlığını işleyen romanda, işçiler ve onların hakları bir fon olmaktan ileri gidemez. Ayrıca ipek fabrikalarında çalışan işçilerin neredeyse tamamının kadın oluşu, gayrimüslim kadın işçilerin çoğunluğu sağlayışı gibi hakikatlere Hilmi Ziya'nın hiç değinmeyişi; hatta gayrimüslimlerin varlıklarından dahi bahsetmeyişi eserin amacı düşünülerek eksiklik mahiyetinde değerlendirilmeyebilir. Ancak Mütareke Devri Türk aydını muhitiyle vermeye çalışan Hilmi Ziya için gayrimüslim azınlıkların görmezden gelinmesi üzerinde düşünülmesi gereken bir durumdur. *Yarım Adam* romanında, Türk aydınının “halka doğru” hareketindeki eksikliği işçilerin hakları meselesiyle sunulmuş, bu yönüyle edebiyat tarihindeki yerini almıştır. Alt yapı ve üst yapı unsurlarının birbirini etkilediği fikrinden hareketle şekillenen tarihî maddecilik anlayışının romanda realist bir şekilde kendine yer bulamayışının sebebi; ele alınan dönemde köylü ve işçi sınıfının hakikatlerinin romanda tam manasıyla yansıtılmayışında ve Türk aydınının halkla bütünleşemeyişinde yatmaktadır.

4. SERMAYEDARLAR KARŞISINDA YARIM BİR TÜRK AYDINI

Yarım Adam romanının asli kişisi kent soylu bir Türk aydını olan Mehmet Demir, 1908 sonrası “halka doğru” hareketini savunan devir aydınlarının bir yansıması olarak düşünülebilir. Almanya ve İstanbul'dan sonra taşraya, Bursa'ya gelen Mehmet Demir,

kent eşrafı ve sermayedarlarından Hacı Toran'la işçiler ve köylülerin hakları mevzuunda anlaşamadığı gibi Hacı Toran'ın oğlu Şevki'yle de aynı kıza âşık olduklarından kurgunun çatışma unsuru sermaye sahipleri ve Türk aydını gazeteci arasında ilerler. Oğlunun aşkına kavuşması, kendi servetinin tehlikeye düşmemesi için çeşitli entrikalar çeviren Hacı Toran'la şekillenen kurgu, *Yarım Adam*'la aynı tarihlerde tefrika edilen Sabahattin Ali'nin *Kuyucaklı Yusuf*'unu aşk izleği ve mütegalibenin gücü noktasında çağrıştırır. Sabahattin Ali'nin mütegalibe-sermayedar tipi Hilmi, entrikacı ve merhametsiz özellikleriyle Hacı Toran'dan ve *Yarım Adam*'da adı geçen diğer sermayedar tiplerden farkıdır. Hilmi Bey'in oğlu Şakir için Kaymakam Selahattin'i ve evlatlığı Yusuf'u zor duruma düşüren planları, şahsi manada bu tipi olumsuz biri yaparken merkezi otoritenin boşluğundan yararlanmak suretiyle halk üzerinde iktidarını oluşturan, devletin üstünde bir güç teşkil eden sermayedarların güçlerinin sınırsızlığı her iki romanın benzer yönlerini teşkil eder. *Kuyucaklı Yusuf*'ta sermayedar tip karşısında devlet memurunun bir kukla olarak tasvir edildiği görülür:

“Memleketin asıl idareleri altında bulunduran bu adamların karşısında bir hükümet memurunun ne kadar az kıymeti olabileceğini; bir kaymakamın aşağı yukarı kendisine itibar edilen; fakat işlerine engel olmaya başlayınca derhal tüydürülen bir kukla olduğunu bildiği için vaziyetten tamamen ümidini kesmişti” (Ali, 2004, s. 62).

Hilmi Ziya'nın belediye başkanı Selahattin, yine mütegalibe karşısında güçlü durmaya çalışan; ancak başarılı olamayan memur tipini karşılar. Mehmet Demir'in hâkim arkadaşı Cemal'in önüne gelen davalarda eşrafın elindeki gücü kullanarak köylüye türlü eziyetler ettiğinin ifade edildiği satırlar devrin köy manzarasını göstermesi bakımından önemlidir. Belediye başkanı Selahattin Bey'in eşraftan Seyit Ağa'nın kanuna aykırı işine karşı durması, kurşunlanmasıyla sonlanır. Köylülerin içinden birini tetikçi tutan Seyit Ağa, köylüleri her manada sömürür.

“Yakalayıp getirdiler. Bir fıkara, bir orman bekçisiydi. Biraz zorlayınca, ‘Kıymayın bana! Ağa buyurdu. Ben yaptım’ diye yalvardı. Hem ağayı arattık. (...) İşin iktizası köylüyü sıkıştırdım. Bir de baktım, zavallılar ağız birliği o tarafı tutuyor. (...) Duyduğuma göre bu adam civar köyleri kasıp kavuran derebeyinin biriymiş. Köylünün hâline acıdım” (s. 144).

Cemal, adaleti sağlamaya çalışan Türk aydınına karşılar. Halkın yanında tavrıyla romanın olumlu kişilerinden biri olarak tasvir edilen Cemal; Mahmut Ağa, Seyit Ağa ya da Hacı Toran gibi sermayedar tiplerin merkezî otorite boşluğundan faydalanıp halkı sömürmeleri karşısındadır. Mehmet Demir bir aksiyon adamı olan Cemal'le kıyaslandığında faaliyet alanı bakımından halka eğilemeyen; ancak işçisiyle, köylüsüyle, onları önemseyen yazılar yayımlayan bir aydın olmanın ilerisine geçemez. Hilmi Ziya'nın 1938 senesinde çıkardığı *İnsan* dergisinin ilk sayısında Türk aydınının bir tür “rönesans” yaşaması için “insani mikyas içinde vakıya, müşahhasa, hakikiye” (Ülken, 1938, s. 2) dönmesi gereğinin üzerinde duruşuyla ayakları henüz yere basmayan ve yaşadığı toplumun dinamiklerini kavrayamamış Mütareke Devri Türk aydınının eksikliklerini tasvir ve tahlil ettiği *Yarım Adam* romanıyla ilişkilendirmek mümkündür. Asli kişi Mehmet Demir ve çevresindekiler Hilmi Ziya'nın Osmanlı aydınına atfettiği “boş kelimecilik” ve “mefhumculuk” çukurundan çıkamadıklarından beklenen Türk rönesansı da yaşanamaz.

Mehmet Demir'in tabakhane ve kozahanelerdeki işçilerin çalışma ortamlarının yetersizliği, işletmelerin çevre halkına verdiği zararlar gibi mevzulardaki yazılarından rahatsız olan Hacı Toran, önce kibar bir ikazla yazıları kesmelerini ister. Yazılarını devam ettiren Mehmet Demir'in işçi grevinin azmettiricisi olmakla suçlanmasına kadar giden büyük bir planın yapıcısı olan Hacı Toran, masraf yapmadan, işçilere haklarını ödemedi zenginliğini artırma uğraşındadır.

“Hacı Toran'ın tehditlerine rağmen matbaa yolunda gidiyordu. Yunan işgali satışa mani olmamıştı. Vakıa debbağlarla kozahane yazıları Kâmil Efendi ve rüfekasını yumuşatmamıştı; fakat işçiler üzerinde tesirini göstermede gecikmedi: Her taraftan şikâyetler yağıyordu” (s. 228).

Basının etkileyici, halkı yönlendirici bir tarafının olduğunu fark eden Hacı Toran bu fikirden hareketle kurguladığı sahte grev nümayişiyle Mehmet Demir'i işçilerin azmettiricisi yapar. Tutuklanan romanın asli kişisi, halka daha yaklaştığını düşünür. “Şimdi gözünde her şey ikiye ayrılmıştı: bir tarafta Hacı Toran ve onun sınıfı, öte tarafta kozacılar, debbağlar ve bütün bu hapishaneyi dolduran çocuklar” (s. 281). Halka daha yakın olduğunu düşündüğü sosyalist arkadaşlarının fikirlerine sempati duyacağı bir anlayışın temelleri, hapishane parmaklıklarının ardında atılmış olur. Bursa'dan giden Mehmet Demir'i takip etmeyi bırakmayan Hacı Toran, basının sermayedarlar tarafından yönlendirilmesi gereğine inanarak Mehmet Demir'in çalıştığı gazetede diğer yazarları kendine bağlar. İşçi hareketlerinin, köylü haklarının bir kez konuşulması demek Bursa'daki Hacı Toran gibi sermayedar tipin zarar görmesi anlamına gelir. Romanın asli kişisi, önce Hacı Toran'ın kâtibi Niyazi tarafından aydınlatılır, sonra arkadaşlarının sosyalizme ters bir hareketle sermayeye fikirlerini satışlarını öğrenir. Kafası karışık, ruhu darmadağın bir hâlde İstanbul'dan Anadolu'ya asıl halk hareketine doğru yönelir.

SONUÇ

Türk çağdaş düşünce tarihiyle alakalı çalışmalarını aydın sorunsalı boyutunda kurmaca dünyaya taşıyan Hilmi Ziya Ülken, mekân olarak seçtiği Bursa'da, işçileri ve köylüleri kalkındırmaya çalışan Mütareke Devri aydınının gelişimini sorgular. 1908 sonrası Türk aydınının “halka doğru” hareketinin roman düzlemindeki bir nevi karşılığı gazeteci- iktisatçı Mehmet Demir'dir. Bursa'ya bir miras işi için gelen ve kısa zamanda bir çevre edinerek yerel bir gazete kuran romanın asli kişisi, mütegalibe elinde eziyet çeken, sefalet içinde yaşayan köylülere, kozahane ve tabakhane işçilerinin kötü çalışma şartlarına gazetede yazılarında değinir. Bu değini ne köylüde ne işçide olumlu bir yansıma oluşturur. Mehmet Demir, yanı başında defalarca karşılaştığı kimsesiz Yusuf'un madde bağımlısı olmasına göz yumacak kadar aksiyon adamlığından uzak, sürekli fikir boyutunda kalan “yarım bir aydın” örneğidir. Refik Halit Karay'ın gerçekçi müşahedelerini andırmayan eserdeki işçi ve köylü realitesi seçkinlerin makaleleri ve tartışmalarıyla kitabi bir özellikle sunulur. Türk aydınının “halka doğru” anlayışında işçi ve köylünün vaziyetini nasıl düzeltebileceği mevzuu romanın gündemini oluşturur. Köylülerin daha realist bir tablo içinde yer aldığı romanda, işçi hakları dillendirilmekle kalır. Bursa'ya bir örümcek ağı gibi iktidarını kuran mütegalibe, ağa takımı yani sermayedar tip; köylünün ve işçinin insani hiçbir hakkını konuşmak istemediği gibi bunun hiçbir mecrada tartışılmasına da izin vermez. Roman; aydınların, yazarların ve

gazetecilerin düşüncelerini hiçbir korku duymadan ya da maddi hiçbir kaygı gütmeden hür iradeleriyle savunacakları bir aydınlanma sürecinin Osmanlı'da pek de mümkün olamayacağı inancı iletisini taşır. Hilmi Ziya Ülken, felsefe ve sosyoloji sahalarında fikir yürütmüş bir bilim insanı olarak 1936 senesinde kaleme aldığı *Yarım Adam* romanında "tarihî maddecilik" anlayışına kafa yormuştur. Ancak romanda her ne kadar çalışan-kazanan çatışması üzerinden köylü, işçi ve sermayedar roman kişileri üzerinden 1950'li senelerin Türk romanında ivme kazanacak toplumcu gerçekçi romanı hatırlatan bir çatışma yaratılsa da roman, klişe bir toplumcu gerçekçi romanın ele aldığı emek-sermaye çatışmasından Türk aydınının ruh tahlilleri ve tasvirleriyle uzaklaşmış olur. Diğer taraftan romanda Hilmi Ziya'nın ilk dönemlerinde savunduğu Anadoluculuk fikrinin ve 1930'lu senelerin başlarında ortaya attığı "insani vatanperverlik" düşüncelerinin tesirlerinin de hissedilişi romanı Türk iktisadi ve sosyal meseleleri üzerinde kafa yoran bir anlatıcının eseri konumuna getirir. Yaşadığı toplumun gerçekleriyle yoğrulup kalkınma fikirleri belli bir tekâmül seviyesine Cumhuriyet senelerinde ulaşacağı düşünülen Türk aydınını temsil eden Mehmet Demir, Mütareke Devri'nde tartışılan ve halktan kopuk olan siyasi fikirlerin yansıdığı bir araç konumunda kalarak köylü ve işçi sınıfının sıkıntılarının toplandığı bir alan oluşturmanın ötesine gidemez.

Köylülerin sefalet içinde, bitmeyen borçlarla mütegalibeye, tefeciye borçlanarak fasit bir iktidar dairesi içine hapsoldükleri gerçeği, romanda gazeteci Mehmet Demir ve çevresi tarafından enine boyuna sorgulanır. Mehmet Demir, fikirleriyle ne köylüye, işçiye ne de sermaye sahiplerine yaranabilir. Dergideki yol arkadaşlarının sermayedar tip Hacı Toran'a fikirlerini satmaları üzerine hayal kırıklığına uğrayan romanın aslı kişisi, yarım bir aydın olarak başladığı "halka doğru" yaklaşma sürecini yine aynı yarımılığıyla devam ettirir. Bu da Hilmi Ziya'nın Osmanlı aydınlarından Cumhuriyet aydınlarına tevarüs edecek halka tam manasıyla erişememe, halkı kalkındıramama mevzularında eksik kalış sebebi olarak Türk aydınlarının Anadolu menşeyinden türeyen fikir ve pratiklere sahip olamamaları iletisini verir. Roman, Hilmi Ziya'nın Türk çağdaşlaşma serüveninde Türk aydınının aldığı yolu, eksikliklerini, kusurlarını ve yapıp ettiklerini kurmaca dünyaya yansıtması bakımından iktisadi ve sosyal hayat bağlamında değerlendirilerek ve Mütareke Devri; başkent İstanbul dışında bir şehirden, Bursa'dan, tarihî hakikatlerle ilişkilendirilerek açıklanmıştır. Böylelikle edebiyat ve toplum münasebetinin varlığından hareket edilmiş, bilim insanı ve romancı Hilmi Ziya'nın *Yarım Adam* romanı disiplinler arası bir düzleme çekilmiştir.

KAYNAKÇA

- Ali, S. (2004). *Kuyucaklı Yusuf*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Bolay, S. H. (2006). Romancı Hilmi Ziya. *Türk Edebiyatı*, 396, 30- 33.
- Dirlikyapan, J. (2017). Hilmi Ziya Ülken'in romanlarında tam adam olamayan erkekler. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(54), 127-134.
- Eldem, V. (1994). *Harp ve mütareke yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomisi*. Ankara: Türk Tarihi Kurumu Basımevi.
- Güntekin, R. N. (1968). *Yeşil gece*. İstanbul: İnkılap ve Aka Kitabevleri.

- Hançerlioğlu, O. (1976). *Felsefe ansiklopedisi, kavramlar ve akımlar C. I.* İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Kaplan, M. (1974). Hilmi Ziya Ülken. *Hisar-Aylık Fikir ve Sanat Dergisi*, XIV(128), 5-6.
- Karaosmanoğlu, Y. K. (2002). *Yaban*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Karay, R. H. (2000). *Memleket hikâyeleri*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Karpat, K. H. (2002). *Osmanlı modernleşmesi*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Kılıçarslan, V. (2014). *Hilmi Ziya Ülken'in edebî dünyası ve romanlarının incelenmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Mutluay, R. (1979). Hilmi Ziya Ülken'in roman dünyası insan meddücezri. *Sosyoloji Konferansları Dergisi*, 17, 56-70.
- Ökçün, G. (1971). *Osmanlı sanayii 1913- 1914 yılları sanayi istatistikleri*. Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü.
- Polat, N. H. (2015). Refik Halid'in 'Hakk-ı Sükût'u yahut ipek böceği Fotika'nın talih(siz)liği. *Türk Edebiyatı*, 502, 10- 15.
- Sanay, E. (1992). *Hilmi Ziya Ülken*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Ülken, H. Z. (1933). *İçtimai felsefe tenkitleri telifçiliğin tenakuzları*. İstanbul: Mülkiye Mecmuası Neşriyatı.
- Ülken, H. Z. (1938). Maksat. *İnsan*, 1(1), 1-2.
- Ülken, H. Z. (1943). *Yarım adam*. İstanbul: Şirketi Mürettibiye Basımevi.
- Ülken, H. Z. (1998). *İnsani vatanseverlik*. İstanbul: Ülken Yayınları.
- Ülken, H. Z. (2019). *Türkiye'de çağdaş düşünce tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Van Os, N. (1997). Bursa'da kadın işçilerin 1910 grevi. *Tarih ve Toplum*, 39, 7-10.
- Vergili, A. (2013). Hilmi Ziya Ülgen bibliyografyası hakkında bir değerlendirme. *Hilmi Ziya Ülken Kitabı*. İstanbul: İşaret Yayınları.

A LOOK AT THE ECONOMIC LIFE OF BURSA THROUGH YARIM ADAM NOVEL OF HİLMİ ZİYA ÜLKEN

ABSTRACT

Hilmi Ziya Ülken dealt with many issues related to Turkish cultural history in his works, which he created in the light of his expertise in philosophy and sociology. Hilmi Ziya, in his novel *Yarım Adam*, in which he brought his knowledge and competence in his scientific works to the literary field, refers to the political, social and economic life of the Ottoman Empire in the recent period. Based on the acceptance of the existence of the relationship between literature and society, the author's being a person who examines and researches the changes in the society in which he works, and the idea that various elements of the society influence the work, equips the novel *Yarım Adam* with a rich sociological content. In the novel, the narrator finds the opportunity to reflect the public and economy-oriented ideas of the Ottoman intellectuals, thanks to the basic person who finds himself in the thoughts and understandings such as liberalism, national economy and socialism, which were defended by the intellectuals of the last century of the Ottoman Empire, thanks to the economics education he received. The main character of the novel expresses the working conditions and physical possibilities of the workers working in tanneries and cocoons thanks to a local newspaper he founded in Bursa. The narrator makes descriptions and analyzes about the situation of the workers, peasants and capitalists of Bursa during the Armistice Period, through Mehmet Demir, the main person who refers to the situation of the peasants as well as the workers, and the economic pressure of the landlords called mutagallibe on the peasants. In the novel, the social and economic life of the Armistice Era Bursa was seen from the zaviye of Hilmi Ziya, who was also a scientist, and the intellectual movements and social life in both Bursa and the last years of the Ottoman Empire were examined. The fact that the analysis was carried out by using the field of economics, based on a literary work, brought the article to an interdisciplinary field and enabled the novel to be interpreted from a different disciplinary perspective. On the other hand, some issues that constitute the intellectual framework of the fictional world in the novel *Yarım Adam* are interpreted together with the novels dealing with similar themes in the Turkish novel, and different aspects of the work are discussed for the first time through elements such as fiction and type. The inability of the Turkish intellectual to be a part of the society he grew up in or the alienation of the intellectual to the society, the reasons for the break between the public and the intellectual, the vivid description of the capitalist type that shaped the Turkish intellectual, every issue in the novel in which the problems of peasants and workers are expressed, and without being able to reach any conclusion, the work was left unfinished.

Keywords: Bursa, early republican novel, Hilmi Ziya Ülken, economics, armistice period, *Yarım Adam*.